

Flash90/TNS/ABACA via Reuters Connect

משחקי הכס: המאבק בין פתח וחמאס על הגמוניה פוליטית ברשות הפלסטינית 2011–2022

עידו זלקוביץ'

המכללה האקדמית עמק יזרעאל

'האביב הערבי' הביא עימו שינוי מהותי במערך הכוחות בין המדינה לאזרחיה במזרח התיכון. מחאה נרחבת זו פרצה כאשר הציבור הערבי החל לדרוש מהשלטונות האוטוריטריים לשנות את דרכיהם. אפשר לתאר את המהפכות הערביות כראשיתו של תהליך חברתי, שבו הציבור דורש את חלקו בקבלת ההחלטות הנוגעות לחייו בתוך המסגרת הקולקטיבית הלאומית ואף קורא תיגר על יציבותם ושרידותם של משטרים ומסגרות פוליטיות. לעומת הטלטלה שאחזה בעולם הערבי והפילה משטרים רבים, האביב הערבי לא הכה בעוצמה במרחב הפוליטי הפלסטיני, המפוצל בין הגדה המערבית ורצועת עזה. מאמר זה מצביע על הייחודיות של מאבק ההישרדות הפוליטי הפלסטיני שבו פתח וחמאס, שתי תנועות פוליטיות מתחרות בעלות סדר יום פוליטי, חברתי ותרבותי שונה, מנסות לשמר את שלטונן תוך שהן נאבקות זו בזו ומנסות לצבור כוח פוליטי ברחוב לקראת המשך המאבק על הגמוניה שלטונית. המאמר מנתח גם את האתגרים העומדים בפני הרשות הפלסטינית וחמאס ומראה כיצד הם פועלים ליצירת לגיטימציה ציבורית שנועדה להבטיח יציבות שלטונית במערכת פוליטית המתנהלת מתוקף צווי חירום במקרה של פתח, ובכוח הזרוע במקרה של חמאס, וללא לגיטימציה שנרכשה באמצעות מערכת בחירות.

מילות מפתח: פתח, חמאס, האביב הערבי, לגיטימציה פוליטית, הרשות הפלסטינית

מבוא

מאז ראשיתו של הפיצול הפלסטיני ב־2007, אפשר לתאר את המאבק בין הרשות הפלסטינית וחמאס כמאבק בין ישות מדינתית לשחקן לא־מדינתי. הרשות הפלסטינית הכריזה על עצמה כמדינה בנובמבר 2012 והיא זוכה להכרה בינלאומית נרחבת, למרות שטרם זכתה למעמד רשמי כמדינה באומות המאוחדות. לעומתה תנועת חמאס ששולטת ברצועת עזה מציגה את עצמה כתנועת שלטון שנגזלה ממנה הלגיטימציה השלטונית, דבר שהוביל אותה לפתח מוסדות שלטון עצמאיים (Brenner, 2017, p. 51; Høigilt, 2013, p. 343).

הסתלקותו של ערפאת מהזירה הפוליטית הפלסטינית, ובמידת מה גם של שיח' אחמד יאסין, מנהיג ומייסד חמאס, הביאה לשינוי המנהיגות הפוליטית הפלסטינית.

כאשר בוחנים את מבנה המשטרים בגדה המערבית וברצועת עזה מתגלות שתי ישויות פלסטיניות מתחרות המחזיקות בעוצמות פוליטיות לצד יכולת צבאית מוגבלת, ומערך מסועף של קשרים פורמליים ובלתי פורמליים המאפשרים להן להשפיע במעגלים רחבים יותר, כולל בזירה הבינלאומית. מאפיינים אלה משותפים למדינה ולשחקנית תת־מדינתית השולטת על טריטוריה ומבקשת להציג אלטרנטיבה שלטונית למרכז הכוח הפוליטי המתחרה בה (ולנסי, 2015, עמ' 55-59; Josselin, 2011, pp. 3-5). הדמיון בין מאפייני ההתנהלות של המשטרים בגדה וברצועת עזה מביא לכך שהתנועות פתח וחמאס נמצאות בתהליך מתמיד של חיפוש מרכיבי תמיכה כדי להבטיח את שרידות שלטוןן, וכאשר הן חשות שיציבות שלטוןן נמצאת בסכנה הן פועלות לערעור היציבות האזורית והביטחון בישראל, ולא פעם הן עושות זאת אף כדי לנתב כלפי חוץ זעם מבית על בשל התנהלותן הכלכלית הכושלת ואופיין הריכוזי. מרכיב חשוב בחיפוש הלגיטימציה הפוליטית של פתח וחמאס הוא זכות האבות. הרשות הפלסטינית ביססה את עוצמתה הפוליטית, מאז הקמתה במחצית שנות ה־90, על ההיסטוריה של המאבק המזוין בישראל שהוביל פתח ועל דמותו הכריזמטית של יאסר ערפאת, שנחשב לסמל לאומי, נהנה מלגיטימציה רחבה מצד בני עמו ונתפס כ"מנהיג הסמל" (אל־קא'יד אל־רמז). מנהיגותו הייתה פרגמטית והקנתה לו מעמד של מורם מעם — מעמד שיריביו הפוליטיים לא הצליחו לקעקע. (שטיינברג, 2008, עמ' 197-200). ערפאת, שצמח בצעירותו בתנועת האחים המוסלמים, נהג להשתמש בשיח דתי על מנת לחזק את הלגיטימציה של שלטונו

(זלקוביץ', 2012; מרזן, 2016), ולא אפשר לחמאס ליטול את דגל המאבק המזוין בישראל. יחסו הדואלי של ערפאת למאבק המזוין בא לידי ביטוי עם פרוץ אינתיפאדת אל־אקצא ב־28 בספטמבר 2000 והרוח הגבית שהוא נתן לפעילי התנזים לביצוע פיגועים כנגד מטרות ישראליות. נוסף על כך, ערפאת נהג להרחיב את בסיס כוחו של פתח על ידי יצירת בריתות פוליטיות עם ראשי המשפחות הגדולות בחברה הפלסטינית (מילשטיין, 2004, עמ' 57; Chorev, 2019; Zelkowitz, 2008, p. 22). הסתלקותו של ערפאת מהזירה הפוליטית הפלסטינית, ובמידת מה גם של שיח' אחמד יאסין, מנהיג ומייסד חמאס, הביאה לשינוי המנהיגות הפוליטית הפלסטינית. כניסתה של המערכת הפוליטית הפלסטינית לעידן חדש, שבו האבות המייסדים של התנועות פתח וחמאס כבר אינם מנווטים את הדרך במים הסוערים, דרשה מהן לאמץ דפוסי פעולה שיאפשרו להן הישרדות פוליטית על רקע המאבק בתוך המרחב הפוליטי הפלסטיני והמשך המאבק המדיני עם ישראל. היעלמותם של האבות המייסדים מהמערכת הפוליטית הפלסטינית ופיצולה הרעיוני והגיאוגרפי דרשו מפתח וחמאס למצוא את הדרכים לבנות לעצמן לגיטימציה פוליטית לפעילותן.

מאז הסתלקותם של האבות המייסדים, במקום מנהיגים הזוכים ללגיטימציה אישית המתורגמת לתמיכה ציבורית החלו שתי התנועות — פתח, בהיותה מפלגת השלטון של הרשות הפלסטינית בגדה המערבית, ובעקבותיה חמאס, בהיותה הגוף האחראי על ניהול חיי היום־יום ברצועת עזה מאז יוני 2007 — לחזק את מעמדם באמצעות מדיניות ריכוזית לצד הפעלת מוסדות מדינתיים, במטרה לשפר ולשכלל את שליטתן האפקטיבית בטריטוריה ובאוכלוסייה.

מדיניות זו נועדה להתמודד עם ההשפעה התקשורתית של המחאות הפוליטיות בעולם הערבי, שאליה נחשף הציבור הפלסטיני דרך המדיה החדשה ותקשורת הלוויינים מאז חורף 2011. אומנם הציבור הפלסטיני הושפע מרוח המחאה, אך עצם היותו שבע ממאבקים הביא לכך שהמחאות הציבוריות במרחב הפלסטיני התאפיינו בקריאות לסיום הפיצול הפוליטי הפנימי, ולא נוצרה תנועה עממית רחבה להפלת המשטרים. כך למשל מספר אחמד בעלושה, פעיל פוליטי מרצועת עזה המזוהה עם חוגי השמאל, על המחאה העממית שהתנהלה מול הפיצול הפנים־פלסטיני: "מה שאנו רצינו למעשה זה להניף שלטים שיאמרו 'לעזאזל עם המשטרים של הגדה המערבית ורצועת עזה' ו'שתי הממשלות הפועלות למען השגת האינטרסים שלהן' ו'לקחו מאיתנו את החופש'. כן, לבסוף התפשרנו סביב

ההתפתחות הפוליטית של הפלסטינים שונה מזו של המדינות הערביות, שבנו את מוסדותיהן ועיצבו את דפוסי השלטון העיקריים שלהן בתקופה שבין שתי מלחמות העולם. החורבן בעקבות המלחמה ב־1948, הפליטות והצורך לשמר זהות פוליטית ייחודית בפזורה הערבית חייבו את הפלסטינים לפתח מנגנוני הישרדות פוליטית המבוססים על הכלה ודיאלוג פנימי ומעוררים דיון שמטרתו שמירה על שלמות הקהילה הפוליטית, לצד יצירת תוכן אינטלקטואלי ותרבותי (Sayigh, 1997).

בהיעדר מדינה, הפלסטינים בנו מחדש את תנועתם הלאומית לאורם של אתוסים כמו זכות השיבה והמאבק המזוין, ועל בסיסם החלה תנועת פתח את מאבקה במדינת ישראל מאז היווסדה ב־1959 ועד ביצוע הפיגוע הראשון במוביל המים הארצי ב־1 בינואר 1965. פיגוע זה, המציין את ראשית המאבק המזוין הפלסטיני, מכונה יום אל־אנטלאקה ('יום הפריצה') ומהווה הנצחה בולטת לתנועת פתח כנושאת דגל ההתקוממות הפלסטינית. מטרת המאבק המזוין הפלסטיני בשלביו המוקדמים הייתה הקמת מדינה פלסטינית על כל שטחה של ארץ ישראל, תוך דחיית אפשרות של פשרה טריטוריאלית המבוססת על החלטותיה השונות של מועצת הביטחון של האו"ם. המאבק המזוין יצר הכרה בבעיה הפלסטינית אך לא הצליח להביא פתרונות מדיניים בני קיימא ואף התנגש עם הרצון לקבל לגיטימציה פוליטית רחבה בשל אופיו האלים (שטיינברג, 2008; Sayigh, 1997). ההכרה באש"ף כנציגו הרשמי של העם הפלסטיני בוועידת רבאט ב־1974 הביאה לשינוי מדיניות בארגון, שהחל לחפש אופציה מדינית שתאפשר את הקמתה של מדינה פלסטינית ותתכתב עם שפת הדיפלומטיה הבינלאומית. שינוי האסטרטגיה הכוללת של אש"ף התרחש עם אימוצה של החלטת מועצת הביטחון של האו"ם 242 (שהתקבלה ב־22 בנובמבר 1967), עת הכריז ערפאת על הקמתה של מדינה פלסטינית עצמאית בכינוס המועצה הלאומית הפלסטינית שנערך בתוניס ב־15 בנובמבר 1988, לאחר שישראל הביעה נכונות לנהל דיאלוג בדבר הסדרה מדינית עם הנהגה פלסטינית מהשטחים בעקבות אירועי האינתיפאדה הראשונה. משמעות אימוץ ההחלטה היא למעשה הכרה בזכות קיומה של מדינת ישראל. צעד זה הוביל את אש"ף לקבלת הרעיון של הקמת מדינה פלסטינית על בסיס משא ומתן שיגדיר את מסגרת ההתייחסות המדינית לקווי הגבול של 4 ביוני 1967.

הקמתה של הרשות הפלסטינית בעקבות הסכם אוסלו והחלת שלטון עצמי פלסטיני ב־1994 היוו אתגר משמעותי עבור הנהגת אש"ף, שעד אז פעלה בפזורה ונהגה כממשלה גולה. במסגרת אש"ף לא נכללו התנועות

הנפת כרזות שדרשו עריכת רפורמות במערכת הפוליטית ולא את הפלתה. זאת משום שכך ידענו כי לא נואשם ביצירת מהלך שמשרת את רצונו של הכיבוש" (al-Ghoul, 2013).

פתח וחמאס למדו את הלקח הפוליטי מהטלטלות שהכו בעולם הערבי ולא התעלמו מהקולות ברשתות החברתיות ובכיכרות. כתגובה לדרישה לפיוס פנימי, שנשמעה בעצרות ציבוריות שנערכו בכיכר מנארה ברמאללה ובכיכר החייל האלמוני ברצועת עזה ב־15 במארס 2011, החלו פתח וחמאס בדיאלוג פוליטי שתכליתו הייתה מציאת נוסחה שתאפשר את איחוד המערכת הפוליטית הפלסטינית. דיאלוג זה ראשיתו בהבנות הסכם קהיר משנת 2011. הסכם זה שנחתם בתיווך מצרי היה אמור להניח את התשתית לעריכת בחירות כוללות למוסד הנשיאות, לפרלמנט הרשות הפלסטינית וגם למוסדות אש"ף (Brenner, 2017, pp.51-52). הסכם קהיר משנת 2011 לא יושם מרגע חתימתו, בעיקר בשל סירובה של תנועת חמאס לפרק את הזרוע הצבאית ולהכפיפה לישות ריבונית לאומית פלסטינית. שימור הכוח הצבאי והיכולת להשתמש בו הם מרכיב עיקרי בהתנהלות חמאס, הנוהגת להשתמש באלימות לקידום מטרותיה הפוליטיות.

מסמך קהיר הניח את הבסיס לדיאלוג בין פתח וחמאס, שנמשך עד מחצית שנת 2020 ללא תוצאות. הנהגות שתי התנועות רואות בדיאלוג ביניהן כלי שנועד לייצר עבורן מרווח זמן הנחוץ לביצור שליטתן על הגדה המערבית ורצועת עזה, אך חוסר היכולת להגיע להסכמה ביניהן גורם לאי־יציבות אזורית, ואינו רק מייצר אלימות בתוך החברה הפלסטינית אלא אף מעודד הסלמה כלפי ישראל. מאמר זה דן באתגרים העומדים בפני פתח וחמאס במאבק על ההגמוניה הפלסטינית ומצביע על דרכי ההתמודדות שלהן עם המשבר הפוליטי הפוקד את המערכת הפלסטינית.

התגבשותה של המערכת הפוליטית הפלסטינית: רקע היסטורי

בשנות ה־20 של המאה ה־20 החלו להתפתח בעולם הערבי שני דגמים של מדינות: הדגם המלוכני, שבדרך כלל בנוי משושלת מלוכה בעלת ייחוס דתי־אסלאמי, דוגמת הממלכה ההאשמית של ירדן ובית המלוכה במרוקו, או משושלת שבנתה קואליציה עם ממסד דתי, דוגמת הברית שקשרה משפחת סעוד בחצי האי ערב עם אנשי הדת הוואאביים; הדגם השני היה רפובליקה ריכוזית המקבצת את מרב סמכויות השלטון בידיו של נשיא המדינה, כנהוג בסוריה ובעיראק הבעת'יסטיות וברפובליקה הערבית של מצרים.

הקיים, אך שאפה להיות חלק ממנו ולא לשנותו כליל. מאז הקמתה חמאס קוראת תיגר על אש"ף אך מעוניינת להשתלב במוסדותיו. אפשר לומר כי למרות שחמאס בחרה להבליט את הרכיב הג'האדי, כתנועת אופוזיציה אידיאולוגית בראשית דרכה היא חיפשה את דרך האמצע שתאפשר לה לשלב את הרטוריקה הקנאית עם פרגמטיזם פוליטי בהיבט הפנים-פלסטיני (Mishal, 2003; Polka, 2017).

כניסתה של חמאס לזירה הפוליטית הפלסטינית נעשתה בהדרגה. לצד בניית התשתיות החברתיות, התנועה ששאפה להיות היורשת של פתח החלה בבנייה של תשתיות פוליטיות והצמיחה דור של מנהיגות פוליטית צעירה שגדל באוניברסיטאות הפלסטיניות ובמסגדים (אלדר, 2012; משעל וסלע, 2006; Zelkowitz, 2015). מאז חתימת הסכמי אוסלו, חמאס מיאנה להיכנס באופן רשמי למבנה הפוליטי של הרשות הפלסטינית ויצאה כנגד תהליך אוסלו ועקרון ההכרה ההדדית עם ישראל. הכניסה של חמאס למערכת הפוליטית ב"פנים" עברה דרך ההשתתפות במערכת הבחירות המקומיות. ההצלחה של חמאס בבחירות המקומיות – שהתקיימו ב-2004-2005 ואשר בהן זכו מועמדי חמאס בראשות ערים ומועצות מקומיות רבות בגדה המערבית וברצועת עזה – הייתה זריקת מרץ משמעותית לראשיה לקראת מערכת הבחירות לפרלמנט הרשות בשנת 2006.

ניצחונה של חמאס בבחירות 2006 יצר מצב חדש ולא מוכר עבור הנהגות חמאס ואש"ף. חובת האחריות שלפתע נפלה על כתפיה של חמאס מצאה את התנועה לא מוכנה, וראש הממשלה הנבחר אסמאעיל הנייה נדרש להתמודד עם משטר נשיאותי ריכוזי ועוין ברמאללה, אשר רק חיכה לרגע שהנייה יבקש להחזיר את מפתחות השלטון לפתח. חמאס ניצחה בבחירות לפרלמנט הפלסטיני ב-2006 וגרפה 42.9 אחוזים מהקולות, שהקנו לה 76 מושבים בבית המחוקקים הפלסטיני המכיל 132 מושבים.

עוד בהיותה תנועת אופוזיציה פעלה חמאס לביצור כוחה ובנתה מנגנון צבאי מיומן שתפקידו היה להשתלט בכוח הזרוע על רצועת עזה. לאחר שלא הצליחה להגיע להסכמות עם פתח על חלוקת הכוח הפוליטי ביניהן, ביצעה חמאס מהלך השתלטות אלים על רצועת עזה. השתלטות אלימה זו וחוסר יכולתם של הפלסטינים להגיע לפשרה ולמצוא את הנוסחה השלטונית שתאפשר הקמת ממשלה פלסטינית אחת בעלת לגיטימציה שלטונית רחבה מעידים על כך שנכון לעכשיו הרעיון של מדינה דמוקרטית נכשל. במקום להביא להקמת מדינה פלסטינית בעלת גוון דמוקרטי שתייצג את כלל הזרמים הפלסטינים, המפגש בין אש"ף לזרמים

האסלאמיות שצמחו ברצועת עזה ובגדה המערבית לאורך שנות ה-80. מיום היווסדה בינואר 1988 שאפה חמאס להפוך לתנועת המונים והציבה אתגר תרבותי-חברתי לערכים ולתפיסת העולם הכוללת שהביאה עימה לשטחים הנהגת אש"ף, ששבה באותה עת משהות ארוכת שנים בלבנון ובתוניסיה. בהיבט המדיני חמאס דחתה את האפשרות לפתרון הסכסוך באמצעים דיפלומטיים, זאת למרות הצעות הודנה שונות שהיא העלתה לאורך השנים כצעד טקטי שנועד לתת לה מרווח זמן לחישוב אסטרטגי של מהלכיה (Litvak, 1999, p. 34; Hatina, 1999, pp. 153-154).

הרשות הפלסטינית התנהלה בשנים הראשונות לקיומה תחת הגמוניה מוחלטת כמעט של הנהגת אש"ף ופתח, שבעקבות חתימת הסכמי אוסלו לקחו על כתפיהם את המשימה של בניית מוסדות המדינה הפלסטינית העתידית (Frisch, 1998). בתקופה זו ערפאת החליש את מעמדו של אש"ף לטובת חיזוק הרשות הפלסטינית. ערפאת ניהל תהליך פוליטי שתכליתו הייתה שינוי מרכיבי העוצמה במרחב הפלסטיני, ורצה לאזן בין הדור הצעיר שגדל בשטחים ובין נאמניו שחזרו עימו מתוניסיה, כדי לא ליצור דומיננטיות מוחלטת של אנשי "הפנים" של פתח ואש"ף מהגדה והרצועה במוסדות הרשות הפלסטינית הצעירה (מילשטיין, 2004; שטיינברג, 2008, עמ' 197-200).

ההגמוניה של פתח התחזקה בשל עמדתם הרשמית של הזרמים האסלאמיים, שדחתה במופגן את אפשרות הקמתה של מדינה פלסטינית בגבולות 1967. הזרמים האסלאמיים שללו באופן מוחלט את זכות קיומה של מדינת ישראל בגבולות כלשהם, תוך שימוש באצטלה דתית. נקודת השקפה זו לא אפשרה לחמאס ולג'האד האסלאמי את מרחב הגמישות שנדרש כדי להיכנס אל תוך המסגרת הפוליטית של אש"ף והרשות הפלסטינית. ואכן, בבחירות לפרלמנט הפלסטיני ב-1996 החרימו הזרמים האסלאמיים את הבחירות ולא יוצגו בפרלמנט הנבחר ברשימה מפלגתית, למרות שדמויות ציבוריות המזהות עימם התמודדו ברשימות עצמאיות, ובראשן מפלגת הנאמנות האסלאמית (אלדר, 2012; זלקוביץ, 2012; מילשטיין, 2004).

חמאס בדרך לשלטון: החיפוש אחר לגיטימציה פוליטית

מיום הקמתה התנהלה תנועת חמאס בתוך מתחים פוליטיים קוטביים והייתה צריכה למצוא את שביל הזהב בין רצונה לשנות את הסדר הקיים בינה לבין אש"ף ואף בינה לבין ישראל, ובין רצונה לגדול ולהפוך לתנועת שלטון. חמאס נלחמה בסדר הפוליטי הפלסטיני

בולטת, היו בהנהגת חמאס גם מי שחששו שכפיית אורח החיים האסלאמי ויצירת מרחב ציבורי המתנהל לפי חוקי השריעה יביאו להתנגדות פוליטית לשלטון התנועה ברצועת עזה. ח'אלד משעל, שכהן כראש הלשכה הפוליטית של חמאס עד מאי 2017, אף הצהיר כי אין שחר לדיווחים השונים בדבר ניסיונותיה של חמאס לאסלם את המרחב הציבורי ברצועת עזה, וכי יש לשכנע את האנשים לאמץ את אורח החיים הדתי ולא לכפות עליהם משטר המבוסס על חוקי ההלכה ועל אורח חיים הלכתי (אל מרכז אל-פלסטיני ללאעלאם, 2009).

חמאס הבינה כי החלת החוק השרעי והפיכתה של רצועת עזה למדינת הלכה אסלאמית בזעיר אנפין עלולה להזיק לה ולפגוע במאמציה להשיג לגיטימציה לשלטונה במרחב הפוליטי הבין-ערבי.

אף שמהבחינה החברתית והתרבותית רצועת עזה שמרנית ומסורתית באופייה יותר מהגדה המערבית (Lyberger, 2012), חמאס הבינה כי החלת החוק השרעי והפיכתה של רצועת עזה למדינת הלכה אסלאמית בזעיר אנפין עלולה להזיק לה ולפגוע במאמציה להשיג לגיטימציה לשלטונה במרחב הפוליטי הבין-ערבי. בייחוד נכונים הדברים כלפי מערכת היחסים של חמאס עם מצרים, לאחר תבוסת האחים המוסלמים ועליית שלטונו של הגנרל א-סיסי. נפילת שלטון האחים המוסלמים ב-3 ביולי 2013 ושובו של הצבא המצרי לשלטון חייבו את חמאס לשנות את מדיניותה כלפי מצרים. בזמן מהומות האביב הערבי תמכה חמאס בהפגנות נגד המשטר ופעיליה אף השתתפו בפשיטות על בתי כלא במצרים, שהובילו לשחרור אסירים פוליטיים של האחים המוסלמים וביניהם מחמד מורסי. זאת ועוד, הנהגת חמאס אף שיתפה פעולה עם אנשי מחוז סיני של המדינה האסלאמית, שסייעו למערך הברחות הנשק לרצועת עזה (פישמן, 2015). נפילתו של משטר מורסי פגעה קשות בחמאס, אשר הזרוע הצבאית שלו גדודי עז א-דין אל-קסאם הוכרזה כארגון טרור במצרים בשנת 2015. למרות האיבה בין הצדדים, חמאס מבינה כי קיימים אינטרסים משותפים לה ולמצרים, אשר יכולים לעזור בהקלת תנאי המחיה בעזה. יתר על כן, חמאס זקוקה למצרים, המשמשת עבור רצועת עזה שער אל העולם, על מנת להבטיח את שרידות שלטונה. התלות של חמאס במצרים התעצמה לאחר סבבי האלימות מול ישראל בין השנים 2009 ל-2022, בשל התפקיד שהמודיעין המצרי ממלא במאמצי התיווך להפסקות האש. הידוק הקשר עם מצרים, למרות עמדתו העקבית של השלטון המצרי

האסלאמיים אחרי הסכמי אוסלו חשף את הפערים בין התנועות במלוא עוזם. הכישלון בהקמת מדינה דמוקרטית פלסטינית והרצון של פתח וחמאס להניף את הדגל המפלגתי במקום הלאומי מתכתבים עם הביקורת של השאם שראבי על המערכת הפוליטית הערבית, שאותה האמתאר כנאו-פטריוארכלית. שראבי עומד על הקושי של המערכת הפוליטית הערבית לשלב בין ערכי המסורת ואתגר המודרנה (Sharabi, 1988). אף שחמאס הגדירה באמנתה משנת 1988 את יחסה לאש"ף "כשל בן לאביו, אח לאחיו, וקרוב לקרוב" (חמאס, 1988, סעיף 27), הרי בפועל התנהגותה לא הייתה "משפחתית" בעליל. לאחר השתלטותה על רצועת עזה ולמרות שניסתה להסביר את מהלכיה לציבור הרחב עם פרסום הספר "הלבן" (חמאס, 2007), הנהיגה חמאס משטר אוטוריטרי ברצועת עזה שמקורו היה במונופול על הכוח. בניית הכוח הצבאי העצמאי של חמאס הביאה לכך שהנשיא מחמוד עבאס (אבו מאזן) הכריז ב-14 ביוני 2007 על מצב חירום ברשות הפלסטינית ומינה ממשלת חירום בראשות ד"ר סלאם פיאד, שמקום מושבה ברמאללה. כך הסתיים העידן הקצר של ממשלת אחדות בראשות חמאס, שמשלה בין החודשים מארס 2006 ליוני 2007 והיו בה שבעה שרים מתנועת חמאס, מתוכם שישה המתגוררים בגדה המערבית, והחל הפיצול הפוליטי והגיאוגרפי מבית ברשות הפלסטינית (Brenner, 2017, p. 41).

מאז יוני 2007 צברה תנועת חמאס ניסיון שלטוני וצבאי, ואין בכונתה לוותר על העוצמה הפוליטית והשררה. לרשותה של חמאס ברצועת עזה עומדים משרדי הממשלה של הרשות הפלסטינית, שאותם היא החלה לאייש בחבריה, והיא גם פעלה באמצעות תשתיות המדינה וגופי החברה האזרחית של התנועה להקניית צביון אסלאמי יותר לחיי היום-יום. מראשית הדרך ראו מנהיגי חמאס בכיבוש השלטון אמצעי לעיצוב מרקם חיים חברתי-תרבותי בעל גוון אסלאמי. ואכן, בשנים הראשונות לביסוס השלטון של חמאס ברצועת עזה היא אף פעלה בכיוון זה וניסתה לחולל במרחב הציבורי תהליך של אסלאמיזציה באמצעות חקיקה מקומית. חמאס החלה לעצב את הנורמות הרצויות באמצעות אכיפה מבוקרת. כך למשל אסרה התנועה על נשים לבלות בבתי קפה ולעשן נרגילות, הורתה לכוחות השיטור לבדוק את הקשר המשפחתי בין זוגות ההולכים יחדיו ברחובות העיר ואף ניסתה למנוע מגברים לספר את שיערן של נשים (אל-אח'באר, 2009; Ayyoub, 2013). הניסיונות לאכוף אורח חיים דתי יותר ברצועת עזה הביא גם למחלוקות פנימיות בתוך הנהגת חמאס, שכן על אף הרצון לעצב מרחב ציבורי בעל נראות אסלאמית

שמנהל אש"ף עם מדינת ישראל. המסמך החדש טוען כי הרשות הפלסטינית צריכה לשוב ולשרת את בני עמה, ולכן עליה לחדול ממדיניות התיאום הביטחוני עם מדינת ישראל. נקודה זו מדגישה את העובדה כי לא התרחש שינוי מהותי בתפיסת חמאס באשר לאופי ניהול הסכסוך ומבהירה את מרכזיות היחס לישראל בשיח הפוליטי הפנים-פלסטיני. מס השפתיים שחמאס מוכנה לשלם לפתח ולאש"ף על מנת לנסות להתקרב אליהם טמון באמירה כי חמאס תכיר בהקמתה של מדינה פלסטינית בגבולות 1967, עם ירושלים כבירתה ומימוש זכות השיבה, וזאת מבלי להכיר במדינת ישראל (חמאס, 2017, סעיף 21).

במבט לאחור אפשר לומר כי תנועת חמאס נמצאת היום בנקודה דומה לזו שבה עמד אש"ף בשנת 1974, כאשר אבו איאד פרסם את בלון הניסוי של תוכנית עשר הנקודות ("תוכנית השלבים"), שלא ראשונה קראה להקמת מדינה פלסטינית על חלקים מפלסטין ההיסטורית ולא־ימוץ הדיפלומטיה כאמצעי נוסף בארגז הכלים הפלסטיני לצד המאבק המזוין (אבו איאד, 1979, עמ' 194-200). בראיון שהעניק ח'אלד משעל לאחר פרסום המסמך המדיני של חמאס הוא ניסה להכשיר את הנסיבות שאפשרו לתנועה לזנוח את דרך הג'האד כדרך היחידה לשחרור פלסטין ולאמץ לצידה מהלכים מדיניים. לפי ח'אלד משעל: "הפרייקט האסלאמי, הלאומי, ג'האדי ופוליטי של חמאס נולד על מנת לשים קץ לכיבוש הציוני, לשחרר את הארץ הקדושה ומקומותיה הקדושים, לדרוש את זכויות הפלסטינים ולהבטיח את חזרת הפליטים למולדתם, לבתיהם ולאדמתם ולדרוש בעלות על ירושלים. אלה הן מטרותיה הלאומיות של תנועת חמאס" (Rabbani, 2008, pp. 73-74).

קריאה במסמך הפוליטי של חמאס משנת 2017 יכולה לעורר תחושה כי הנהגת התנועה קיבלה את הרעיון של אפשרות הקמת מדינה פלסטינית בגדה המערבית וברצועת עזה, גם אם כשלב ביניים, ובכך היא למעשה הבינה כי המאבק המזוין לבדו לא יכול להוביל את התנועה הלאומית הפלסטינית להישגים מדיניים. בכך מכירה חמאס בשינויים הפוליטיים שחוללו הסכמי אוסלו, אך בניגוד לאש"ף היא אינה מדברת על פשרה מדינית וממשיכה לשלול את זכות קיומה של מדינת ישראל. כמו כן, חמאס אינה נוטשת את דרך הג'האד ורואה בהתנגדות המזוינת כלי לגיטימי להשגת מטרותיה המדיניות. או כדבריו של משעל: "מה שאנו זקוקים לו היום זאת ההתנגדות, בכל צורותיה השונות, החמושה והציבורית" (Saleh, 2011).

השיח החדש שיצר המסמך הפוליטי ממאי 2017 נועד ליצור לחמאס תדמית של ישות פוליטית לגיטימית

נגד האסלאם הפוליטי, הוא צורך אסטרטגי מהותי עבור חמאס המבקשת להשיג לעצמה לגיטימציה פוליטית, והוא גם בעל חשיבות קיומית לשרידותו של משטר חמאס, בשל השליטה של מצרים במעבר רפיח המהווה את שער היציאה של רצועת עזה אל העולם (al-Jazeera, 2022).

המסמך המדיני של חמאס: תהליך ההתמסדות

על רקע זה אפשר להבין את פרסומו של המסמך המדיני החדש של חמאס בחודש מאי 2017. הצורך בעדכון האסטרטגיה הפוליטית של חמאס נבע מהצרכים העולים מהפיכתה מגורם אופוזיציוני אסלאמי למפלגת שלטון המנהלת סדר יום של מדינה ברצועת עזה, ומהרצון להשתלב מחדש ברשות הפלסטינית ובאש"ף תוך שיפור הלגיטימציה שלה מבית ובזירה האזורית והבינלאומית. בראש תנועת חמאס אין כיום מנהיג המהווה סמכות רוחנית ובעל מעמד הלכתי דוגמת מייסד התנועה שיח' אחמד יאסין. היעדרה של סמכות רוחנית כבדת משקל בעלת עמדות ניציות מאפשר לחמאס לגלות יותר פרגמטיזם פוליטי.

שינוי הגישה של חמאס כלפי המציאות בא לידי ביטוי במסמך המדיני (ות'קה) ממאי 2017 (חמאס, 2017). מבחינה רעיונית המסמך הוא תוכנית מדינית-פוליטית ואינו מהווה אמנה חדשה עבור חמאס. המסמך נועד לעדכן ולעצב את קווי המדיניות הנוכחיים של התנועה בדרכה להפוך לשחקנית מדינית לגיטימית הלוקחת חלק בתהליך קבלת ההחלטות האזורי. מטרת המסמך היא יצירת דו־שיח בין חמאס לאש"ף על מנת להשתלב במוסדותיו. עם זאת חשוב לציין כי אמנת חמאס לא בוטלה ולא נערכו בה שינויים. היא נדחקה לקרן זוית בשל הצורך של התנועה לעדכן את מדיניותה בהתאמה לנסיבות שהשתנו.

במסמך המדיני התאימה חמאס את הרטוריקה הפוליטית שלה למציאות הפוליטית הפלסטינית, שבה דור המייסדים כבר אינו קיים כמעט. על רקע השינויים בהנהגת התנועה וחלק מהמאבק הבין-דורי בתוך חמאס ובפוליטיקה הפלסטינית אפשר לראות בעדכון הנוכחי ניסיון של הנהגת דור הביניים בחמאס בהובלת ח'אלד משעל ליצור מרחב של פרגמטיזם, המכיר בהשפעה השלילית של השימוש בשפה האסלאמיסטית בעיקר על תדמית התנועה במערב, לצד החששות שהיא מעוררת במרחב הפלסטיני ובזירה הפוליטית הבין-ערבית.

סעיפי המסמך החדש מדגישים את חשיבותו ההיסטורית והעכשווית של אש"ף כגוף הפוליטי המייצג של כלל הפלסטינים, אך בד בבד המסמך מטיל דופי ברשות הפלסטינית שקמה כחלק מהתהליך המדיני

חמאס ממשיכה לחדד את המתח הקיים בהתנהלותה – בין תנועת התנגדות דוגמטית לבין שלטון פוליטי המחויב בפרגמטיות – מתח הקיים גם בתוך תנועת פתח (מילשטיין, 2004). חמאס הפכה את השניים לניגודים משלימים, ועל ידי המשך המאבק בישראל היא מספקת הסבר לציבור הפלסטיני על אודות חולשותיה, אך ממשיכה לשרטט עבורו חזון עתידי בדמות המשך המאבק, שיסתיים עם הקמתה של מדינה אסלאמית פלסטינית.

האתגרים העומדים לפתחה של הרשות הפלסטינית מורכבים ומצביעים על הבעיות הרבות במרחב הפוליטי הפלסטיני, שהפיצול בין הגדה המערבית לרצועה הוא המרכזי שבהן.

הרשות הפלסטינית ואתגר הריבונות

האתגרים העומדים לפתחה של הרשות הפלסטינית מורכבים ומצביעים על הבעיות הרבות במרחב הפוליטי הפלסטיני, שהפיצול בין הגדה המערבית לרצועה הוא המרכזי שבהן. על מנת להבין את עוצמת המאבק של הנשיא עבאס בחמאס יש לשוב למאבק בין פתח וחמאס שהתרחש בשנים 2006-2007, לרגע שבו תנועת פתח הפסידה את רצועת עזה – תחילה בקלפי ולאחר מכן עקב השתלטותה האלימה של חמאס. למעשה, מאז נבחר מחמוד עבאס ליושב ראש הרשות הפלסטינית בשנת 2005 לא דרכה כף רגלו ברצועת עזה, ואובדן השליטה בה הוא חלק ממורשתו. בניגוד ליאסר ערפאת, בעל השורשים העזתיים והדיבור העממי, למחמוד עבאס יליד צפת, שממנה ברחה משפחתו לסוריה, אין כל זיקה רגשית מיוחדת לרצועה. מאז ראשית כהונתו ניסה עבאס לבנות את תדמיתו הפוליטית כמי שמקדם את פרויקט בנייתם של מוסדות המדינה הפלסטינית וחזוק הכלכלה הפלסטינית בגדה המערבית. מדיניות זו עמדה בניגוד מוחלט לסדר הנאו־פטריארכלי שהנהיג יאסר ערפאת, אשר פעל להחלשת מוסדות הרשות הפלסטינית.

בתקופת ממשלת סלאם פיאד, ראש הממשלה הפלסטיני הראשון שכיהן תחת הנשיא מחמוד עבאס בין השנים 2007-2013, נראה היה שהרשות הפלסטינית מצליחה לקדם את פרויקט בניית מוסדות השלטון ואף מרחיבה את מעגלי ההכרה והתמיכה הבינלאומית במהלכה. כשהתברר לעבאס ולבכירי פתח שמהלכיו של סלאם פיאד מגיעים עד כדי טיפול רציני בנגעי השחיתות והנפוטיות, ומשהבינו כי הם עלולים לאבד את מעמדם ועושרם, הם פעלו להדחתו. מחמוד עבאס מיקד את מאמציו הפוליטיים והכלכליים בגדה המערבית וזנח

שיכולה להוות אלטרנטיבה שלטונית לפתח ברשות הפלסטינית. חמאס פעלה לביסוס כוחה על ידי חקיקה ויצירה של מרחב תרבותי ומשפטי ברצועת עזה. לאורך העשור האחרון ניסתה התנועה לחזק את שלטונה באמצעות דיאלוג עם הציבור הפלסטיני ולא על ידי אסלום המרחב הציבורי ברצועת עזה בכוח. מתוך אמונה כנה כי האסלאם הוא הפתרון, חמאס לא רק השתמשה במשרדי הממשלה שהותירה אחריה הרשות אלא גם הקימה מוסדות כלכליים, יצרה מערכת ביטחונית עצמאית שבה אינדוקטרינציה דתית היא חלק מהוויית ההכשרה והעמיקה את שליטתה על מוסדות החינוך ברצועת עזה. חמאס החלה למסד את שלטונה תוך אימוץ פרקטיקות מדינתיות במטרה לשפר את השליטה האפקטיבית על האוכלוסייה ועל הטריטוריה, אך לא זנחה את אתוס ההתנגדות המזוינת. במהלך שנות שלטונה ברצועת עזה מתנהלת חמאס במתח שבין תהליך ההתמסדות לשאיפה להוביל את ההתנגדות המזוינת, והיא משמרת דפוסי התנהלות של שחקנית לא־מדינתית הקוראת תיגר על הסדר הפוליטי הקיים (ולנסי, 2015; מיכאל ודוסטרי, 2018).

בחיפוש אחר הלגיטימציה (שרעייה) מהציבור הפלסטיני רצתה חמאס לעורר מודעות לכך שהיא באה להחליף את שלטון פתח המושחת, לשים סוף לתופעות כמו נפוטיות ושחיתות ולהשליט סדר במרחב הציבורי. הדברים משתקפים גם בשמה של הרשימה הפרלמנטרית של התנועה, רשימת השינוי והרפורמה.¹ לא בכדי בחרה חמאס להציג את רשימתה כקול קורא לשינוי ולהימנע משימוש במונח חמאס, המזוהה עם מאבק אלים ושפיכות דמים.

בחיפוש אחר הלגיטימציה הפוליטית, נושא אכיפת הסדר במרחב הציבורי נתפס כמרכזי בעיני חמאס, שכן קצרה ידה מלשפר את תנאי המחיה ברצועת עזה, ושלטונה הביא את רצועת עזה למשבר הומניטרי ממשי. על האפשרות לשפר את תנאי המחיה בעזה מקשה המציאות של אי־ההכרה הרשמית והעיונות האידיאולוגית של שלטון חמאס כלפי מדינת ישראל. בחודש מארס 2019 פרצו מחאות נרחבות כנגד חמאס, שלבשו אופי אלים במספר מוקדים ברצועת עזה. הרקע להפגנות היה המצב הכלכלי החמור שבו נתונה החברה העזתית וחוסר היכולת של שלטון חמאס לתת מענה למצוקת העוני החריפה, בשל העובדה כי רוב תקציב הארגון מופנה למימון המערכות הפוליטיות והצבאיות שלו, ותנועת חמאס אינה עוסקת בפיתוח הרצועה ובהפניית משאבים למען פרויקטים אזרחיים. מהומות אלה דוכאו על ידי חמאס במהירות תוך הפעלת כוח (Abuhewaila & Kershner, 2019).

הפלסטינית הביאה להתבססות פתח כמפלגת שלטון, והיא השתמשה בנכסים האזרחיים והממשלתיים כדי להגן ולבצר את כוחה הפוליטי (מילשטיין, 2004), תוך שהיא נוקטת פלורליזם מדומה שנועד לתת מענה לצרכים בינלאומיים והתאפשר עד בחירות 2006, בשל העובדה כי חמאס בחרה לא לקחת חלק בפוליטיקה הפלסטינית באופן רשמי. כתנועת שחרור שעדיין לא הגיעה לשלב מימוש הריבונות הלאומית זכתה פתח לרמת לגיטימציה גבוהה בקרב הציבור, ושליטתה במשאבים הלאומיים התקבלה בהבנה.

פרויקט בניין המדינה הפלסטינית בגדה המערבית לא נעצר גם לאחר הפיצול הפנים-פלסטיני ביוני 2007. בהקשר זה יש לציין כי חלק ניכר מהפקידות ברצועת עזה אויש על ידי אנשי הרשות הפלסטינית, אך במקביל ובאופן טבעי החלו להיכנס למשרדי הממשלה גם אנשי חמאס שהצטרפו לניהול המערך האזרחי ברצועה. אנשי הרשות הפלסטינית המשיכו לקבל ממנה משכורות גם לאחר שחלקם הפסיקו למלא את תפקידם בפקודת שלטון חמאס (מיכאל וגו'נסקי, 2016, עמ' 84).

במסגרת מאבקה לעצמאות פעלה הרשות הפלסטינית להרחבת המוסדות הלאומיים והביטחוניים. מפעל הבנייה של הרשות הפלסטינית כמדינה נעשה מלמעלה למטה, מה שהקשה על האזרחים להזדהות עם מוסדות השלטון. היטיב לתאר זאת השר לשעבר לענייני ירושלים ברשות הפלסטינית, זיאד אבו זיאד: "מדינה שהוכתבה מלמעלה לא תצליח להגיע לאזרח ולתת מענה לצרכיו הבסיסיים ולזכויותיו, ובראשן הזכויות לחיים, לביטחון ולפרנסה" (אבו זיאד, 2019).

למרות השחיקה ההולכת וגוברת בלגיטימציה השלטונית של מחמוד עבאס, תקופת שלטונו התאפיינה לא רק בחיזוק ובבניית מוסדות המדינה הפלסטינית אלא גם בפיתוח כלכלה נאו-ליברלית ובהתפתחות טבעית של השוק הפרטי, והרשות הפלסטינית פעלה להרחבת השירות הציבורי כמדיניות. יצירת שכבה רחבה של מעמד ביניים המקבל משכורת מהמדינה מאפשרת לאש"ף ולרשות להעמיק את התלות של האוכלוסייה בהם ובשירותיהם (Khalidi, 2019). המדיניות הזאת הפכה את הרשות הפלסטינית לישות המוציאה כספים רבים על שכר ותשלומי העברה (מיכאל וגו'נסקי, 2016), והגירעון הלאומי של הרשות הולך וגדל בשל מדיניות זו. נוסף על כך, הרשות הפלסטינית נכשלה בפיתוח מקורות הכנסה יצרניים מחוץ למגזר הציבורי.

בהקשר זה יש לציין כי המגזר הציבורי המנופח והבלתי יצרני הוא אחד מעמודי התווך של הכלכלה הפלסטינית, לצד מגזר פרטי הנשען בעיקרו על מתן שירותים וכן על חקלאות ומלאכות מסורתיות

את רצועת עזה מאחור, כאשר הוא מפקיר למעשה את תושביה בידי חמאס ולחסדיהן הכלכליים של הקהילה הבינלאומית ומדינות המפרץ, שעליהן הוא סמך וסבר כי באמצעות תרומותיהן תתאפשר התמודדות נקודתית עם בעיותיה הכלכליות של רצועת עזה. את תפקיד המשענת הכלכלית מילאה לבסוף קטר, הנותנת מטרייה כלכלית ואידיאולוגית לפלגי האחים המוסלמים במזרח התיכון. האמיר של קטר, שיח' חאמד בן ח'ליפה אל-ת'אני, שהתחייב לפעול למען שיקום רצועת עזה, היה המנהיג הערבי הראשון והיחידי שביקר ברצועת עזה (ב־23 באוקטובר 2012) (Al-Jazeera, 2012). קטר פועלת ברצועת עזה מאז 2012 בידיעתה ובעידודה של ישראל באמצעות שליח מיוחד – מוחמד אל-עמדי. מאז סיום מבצע צוק איתן ב־26 באוגוסט 2014 השקיעה קטר באופן ישיר ברצועת עזה כ־800 מיליון דולר (גו'נסקי ומיכאל, 2018).

המעורבות הכספית של קטר ושל גורמים תורמים נוספים, המשמרת את שלטון חמאס, משרתת גם את מדיניות הרשות הפלסטינית. לאחר שמחמוד עבאס השאיר את רצועת עזה מאחוריו, הוא שם את הדגש על הפיכתה של הרשות הפלסטינית בגדה המערבית לישות פוליטית עצמאית המתפקדת כמדינה ריבונית. כחלק מפרויקט בניין המדינה ערך הנשיא מחמוד עבאס רפורמה מרחיקת לכת במנגנונים הצבאיים של הרשות הפלסטינית ופעל לכנס את פעילי הזרועות הצבאיות של פתח תחת מטרייה זו, על מנת לשלוט ברחוב ולסיים את מצב האנרכיה אשר אפיין את ימי האינתיפאדה השנייה (זלקוביץ', 2012, עמ' 130). אך למרות שזנח את דרך המאבק המזוין, מחמוד עבאס בחר לא להשיב להצעתו ב־2008 של ראש הממשלה אהוד אולמרט לפתרון הסכסוך הישראלי-פלסטיני. עבאס נוקט באופן עקבי גישה לעומתית כלפי ניסיונות התיווך האמריקאיים. הרשות הפלסטינית בהנהגת עבאס דחתה את יוזמת ג'ון קרי בזמן ממשל הנשיא אובמה הדמוקרטי, ולאחר מכן דחתה את יוזמת טראמפ הרפובליקני והתנגדה לחתימת הסכמי אברהם. מדיניות זו הובילה לקרע רציני בין הרשות הפלסטינית לממשל הנשיא טראמפ, שבחר בתגובה לקצץ בכספי הסיוע האמריקאי לרשות הפלסטינית ולאונר"א (מיכאל ומילשטיין, 2021, עמ' 363).

בדרכה להפוך למדינה ניסתה הרשות הפלסטינית לבנות מוסדות מתפקדים ולהוכיח לעולם כי ביכולתה לקיים כלכלה עצמאית ומתפקדת. הרשות הפלסטינית ירשה את התשתית האזרחית-כלכלית של ארגוני החברה האזרחית, האוניברסיטאות, מערכת החינוך והעיתונות הפלסטינית, שהתפתחו תחת השלטון הישראלי בין השנים 1969 ל־1993 (Frisch, 1998). הקמת הרשות

מלא ולדאוג לצורכי התושבים בחיי היום-יום. הפעלת לחץ מצד עבאס על שלטון חמאס פוגעת בראש ובראשונה בסדר היום האזרחי ובכלכלה של רצועת עזה ונועדה להביא את שלטון חמאס לסף קריסה.

הישרדותה של חמאס כיום מתאפשרת בעיקר הודות לכספי הסיוע הקטרי, המאפשר לציבור העזתי העני לחיות מעל סף משבר הומניטרי. לצד כספי הסיוע חמאס מנהלת כלכלת הברחות אלטרנטיבית וגובה כספים מהמברחים. במקביל, הזרוע הצבאית של חמאס נשענת גם על כספי סיוע שמגיעים מאיראן. נוסף על כך מדינת ישראל אינה מנהלת אסטרטגיה ארוכת טווח כלפי רצועת עזה, והיא מעדיפה את המשך השלטון של חמאס מוחלשת על פני שינוי המציאות באמצעים צבאיים. תומכי הרשות הפלסטינית אף טוענים כי כיום התיאום בין חמאס לישראל הוא טוב מאי פעם, לאחר שישראל בחרה כטקטיקה בנוסחה "כלכלה תמורת שקט" (צאלח, 2022). נוסחה שבירה זו מעודדת את תחושת אי-הוודאות שיוצר הקיפאון הפוליטי של הדיאלוג הפנים-פלסטיני (חורב, 2022).

אתגר השרידות של הרשות הפלסטינית: המבנה הפוליטי

המבנה הפוליטי והחוקתי הוא אחד מן הכלים החשובים עבור הרשות הפלסטינית במאמצי הישרדותה. הרשות הפלסטינית עוצבה על פי מודל של רפובליקה נשיאותית המזכיר מדינות ערביות כמו מצרים וסוריה. זהו מבנה פוליטי שבו הנשיא, שנבחר בבחירות אישיות ולא במסגרת פרלמנטרית, מחזיק סמכויות רבות, והוא זה שממנה את הממשלה. ראש הממשלה במודל זה הוא מי שמועד בראש המפלגה הגדולה ביותר מבין המפלגות שהתמודדו לפרלמנט, שהיא על פי רוב מפלגתו של הנשיא. תפקיד הממשלה הוא ליישם את מדיניותה של מפלגת השלטון, אך הנשיא יכול להגביל את פועלה באמצעות צווים נשיאותיים והפעלת תקנות לשעת חירום. מבנה פוליטי כזה אינו מקנה מרחב דמוקרטי שבו הציבור לוקח חלק נכבד בקבלת ההחלטות שנוגעות לעתידו, והוא מבטיח למערכות השלטון כוח פוליטי ניכר על ידי יצירת מבנה שלטוני ריכוזי.

מבנה פוליטי זה עזר ליאסר ערפאת לבסס דפוס שלטון ריכוזי מאז השתלט על אש"ף בשנת 1969. עם עלייתו לשלטון של מחמוד עבאס ב-2005, לאחר שנבחר תחילה לתפקיד בתוך המעגלים הפנימיים של האליטה הפוליטית השייכת לאש"ף-פתח, מבלי להעמיד עצמו לבחירת הציבור, הוא נאלץ להתמודד עם מציאות פוליטית שונה מזו שהייתה קיימת בעידן ערפאת. לאחר שעבאס זכה במנדט בבחירות הכלליות

ותעשייה מצומצמת. במסגרת המאבק על דעת הקהל הפלסטינית, הרשות הפלסטינית עושה שימוש במשאביה כדי לחזק את מעמדה ומבליטה את תפקוד המוסדות בגדה המערבית ואת עוצמותיה הכלכליות אל מול השוקת השבורה שמציעה חמאס לתושבי רצועת עזה. נכון לשנת 2019, לפי נתוני הלשכה הפלסטינית המרכזית לסטטיסטיקה שיעור האבטלה ברצועת עזה עמד על 46.7 אחוזים. לצורך השוואה, שיעור האבטלה המקביל בגדה המערבית עמד בסוף שנת 2019 על 13.7 אחוזים (Increase in Gaza's unemployment rate, 2020). זאת ועוד, חיזוקו של המגזר הציבורי נעשה במקביל לפגיעה ולהחלשה המתמשכת של החברה האזרחית הפלסטינית מאז ראשיתו של תהליך אוסלו. חברה אזרחית חזקה נחוצה לשם תמיכה בתהליך בניין המדינה. הרשות הפלסטינית בחרה להדק את שליטתה על המרחב הציבורי והפוליטי על ידי בניית מנגנון בירוקרטי מנופח שיצר מעמד ביניים ומקבל משכורת מהרשות, אשר בה הוא תלוי לפרנסתו. בכך מנעה הרשות הפלסטינית את פיתוח הכלכלה ואת התבססותה של החברה האזרחית והעצימה את הביקורת הפוליטית נגדה, שהובילה בתורה לשחיקה ניכרת בלגיטימציה לקיומה.

בנוגע למדיניות הרשות כלפי רצועת עזה, באופן פרדוקסלי, המשך מימון המשכורות והזרמת הכספים לפקידות הממשלתית, שיצרו לרשות הפלסטינית המשך אחיזה פוליטית גם אם רופפת ברצועת עזה, אפשר את שרידות שלטון חמאס ברצועת עזה מאז יוני 2007 ועד היום.

גם לאחר השלמת ההפיכה הצבאית ברצועת עזה ב-2007 הבינה הנהגת חמאס כי היא זקוקה לרשות הפלסטינית על מנת לאפשר למדינות ולארגונים בינלאומיים להעביר כספי תרומות למימון פרויקטים אזרחיים. זאת בשל העובדה כי רוב המדינות התורמות לרצועת עזה מכירות ברשות הפלסטינית כריבון, וחלקן אף רואות בחמאס ארגון טרור.

לאחר יותר מעשור של נתק ואובדן שליטה החליטה הנהגת הרשות הפלסטינית לשנות מדיניות. מאז אפריל 2017 החל מחמוד עבאס לגבש וליישם את תוכנית ההתנתקות שלו מרצועת עזה, הכוללת ניתוק של הקשרים הכלכליים, קיצוץ והפסקה המשכורות לפקידים הממשלה (כולל לאנשי פתח), לצד הפסקת מימון הסולר עבור תחנת החשמל המרכזית. צעדים אלו נועדו להפעיל על חמאס לחצים שתכליתם הכנעתה והחזרת ענייני ניהול הרצועה לידי הרשות הפלסטינית, וזאת ללא תנאי וללא עריכת בחירות מקדימות. הנהגת הרשות הפלסטינית העבירה לחמאס מסר ברור: אם ברצון חמאס לשלוט, עליה לשאת בנטל הריבונות באופן

הבולטים הרואים את עצמם מועמדים לרשת את הנשיא עבאס אפשר למנות את ג'יבריל רג'וב, מזכ"ל פתח, שנהנה מהילה ביטחונית כמפקדו הראשון של מנגנון הביטחון המסכל הפלסטיני בגדה המערבית, ואשר רכש את תמיכת הציבור באמצעות עשייה פוליטית רבה בתחום הספורט כיושב ראש התאחדות הכדורגל הפלסטינית וכיושב ראש הוועד האולימפי הפלסטיני. מול רג'וב ניצבים מפקד המודיעין הפלסטיני הנוכחי מאג'ד פרג', הנחשב מקורב לעבאס, וראש הממשלה הנוכחי ד"ר מחמד א-שתייה, הכלכלן בעל הקשרים הבינלאומיים. ד"ר א-שתייה הוא מינוי אישי של מחמוד עבאס משנת 2019, ופריצתו של משבר הקורונה בקיץ 2020 חיזקה את מעמדו בקרב הציבור הפלסטיני. גם מחמוד אלעאלול, שמונה על ידי מחמוד עבאס לסגנו בתנועת פתח, רואה את עצמו כמועמד לגיטימי למשרת הנשיאות. למרות המחלוקות הפנימיות בפתח, קיימת תמימות דעים בקרב חברי התנועה כי יש לעשות ככל האפשר על מנת שתפקיד הנשיאות הפלסטינית לא יישמט מידה בהליך דמוקרטי או בדרך אחרת ויפול לידי תנועת חמאס (Rumley, 2015). מועמד נוסף הזוכה להערכה רבה ממחמוד עבאס ואולי אף מסתמן כמועמד המועדף עליו להחלפתו הוא חסין א-שיח', השר לעניינים אזוריים ברשות הפלסטינית, שבכינוס האחרון של הנהגת אש"ף מונה להיות חבר בוועד הפועל של הארגון ואף קודם ב-26 במאי 2022 על ידי מחמוד עבאס לתפקיד מזכיר הוועד הפועל במקומו של צא'אב עריקאת, שמת ממחלת הקורונה (חורי, 2022). כוחו הפוליטי של א-שיח' נובע מריכוז הידע וניהול הקשרים האזוריים והמדיניים עם ישראל. א-שיח' נחשב לדמות ממסדית ויש כלפיו חוסר לגיטימציה מצד ציבור רחב בגדה המערבית, על רקע התנהלותו האישית ובשל תדמיתו כעושה דברה של ישראל.

דחיית הבחירות לפרלמנט הפלסטיני, שאמורות היו להתקיים ב-22 במאי 2021, והמינויים האחרונים שערך אש"ף במהלך הכינוס של המועצה הלאומית הפלסטינית ב-6 בפברואר 2022 מלמדים כי סיום הפיצול בין הגדה המערבית לרצועת עזה והגעה להסכמה לאומית עם חמאס אינם נמצאים בראש סדר העדיפות הפוליטי של תנועת פתח, שעסוקה במאבקי כוח פנימיים. הרשות הפלסטינית בהנהגת הנשיא מחמוד עבאס התמקדה בין השנים 2005-2021 בניסיון לבסס יציבות פוליטית וביטחונית בגדה המערבית. למרות ארבעה סבבי אלימות בין ישראל וחמאס ברצועת עזה בין השנים 2011 ל-2021 ואי-שקט במחנות הפליטים בג'נין ובשכם, לצד פרצי אלימות במחוז חברון על רקע סכסוכי החמולות (חורב, 2022), שלטונו של מחמוד עבאס שומר על

(ינואר 2005) הוא קיבל לידי רשות פלסטינית חבוטה הן במובן הפוליטי והן במובן הפיזי. תשתיות רבות שנבנו בסיוע המדינות התורמות ניזוקו באינתיפאדה השנייה. גם מעמדה ותדמיתה הבינלאומית של הרשות ניזוקו במידה ניכרת בזמן האינתיפאדה השנייה, לאחר המאבק החמוש שניהל פתח לצד ארגוני ההתנגדות האסלאמיים ובהשתתפות מנגנוני הביטחון של הרשות.

נוסף על נזקי האינתיפאדה, מחמוד עבאס מתמודד גם עם אתגר פוליטי משמעותי מבית. כניסתה של חמאס לזירה הפוליטית וזכייתה בבחירות 2006 יצרו, לראשונה בתולדות הרשות הפלסטינית, מצב של ממשלה לעומתית שאותה מובילה מפלגה שאינה חלק מהממסד של אש"ף. המאבק עם חמאס הוביל, בסמוך למועד עליית מחמוד עבאס לשלטון, להתנגשות צבאית ולמלחמת אזרחים קצרה אך עקובה מדם, שהסתיימה באובדן השליטה של הרשות הפלסטינית ברצועת עזה.

מחמוד עבאס נבחר כנשיא הרשות הפלסטינית בשנת 2005 לאחר שניהל והוביל במשך שנים את המחלקה המדינית של אש"ף, והתקוות היו כי המדינאי שהחליף את איש המלחמה יאפשר ויעודד פלורליזם ברשות הפלסטינית, אך לא כך היו פני הדברים. אובדן השליטה ברצועה, הצורך לייצב את הרשות הפלסטינית והרפורמה המקיפה שערך עבאס במנגנוני הביטחון הפלסטיניים הובילו אותו לאמץ דפוסי מנהיגות ריכוזיים (Leech, 2015, pp. 1011-1014).

הרשות הפלסטינית בהנהגת הנשיא מחמוד עבאס התמקדה בין השנים 2005-2021 בניסיון לבסס יציבות פוליטית וביטחונית בגדה המערבית.

שלהי עידן עבאס: חוסר היציבות הפנימית ושאלת הירושה

התנועה הלאומית הפלסטינית התאפיינה בצורת שלטון ריכוזית מאז השתלט מנהיג פתח יאסר ערפאת בשנת 1969 על מוסדות אש"ף והנהיג קו של הכלה פוליטית משולבת ביד קשה כלפי מתנגדיו. מחמוד עבאס ירש מקודמו ערפאת שלושה כובעים. נוסף על היותו יושב ראש הוועד הפועל של אש"ף ונשיא הרשות הפלסטינית, עבאס מכהן כיושב ראש תנועת פתח, שהיא למעשה המפלגה השולטת במוסדות אש"ף ועמוד השדרה הפוליטי של הרשות הפלסטינית. מחמוד עבאס, שנמצא בישורת האחרונה של כהונתו, רוצה ליצור מורשת, לקבע קווי מדיניות ולסמן את יורשו. שאלת זהות הירש עלולה להצית מלחמות פנימיות בתנועת פתח. בין השמות

הפלסטינית העלולים לפגוע ביציבות שלטונה ברצועת עזה או פוגעים באינטרסים הפוליטיים שלה, דוגמת ביטול הבחירות לפרלמנט הפלסטיני ולמוסדות אש"ף.

סיכום ומסקנות

פיצולה של המערכת הפוליטית הפלסטינית, הנמשך מאז יוני 2007, יצר למעשה שתי ישויות פוליטיות מתחרות: הרשות הפלסטינית ששואפת לזכות בהכרה של מדינה ריבונית, ומדינת חמאס של רצועת עזה, הקוראת תיגר על חוקיותה של הנהגת הנשיא עבאס ורואה את עצמה כמי שראויה להיות מפלגת השלטון של הרשות הפלסטינית ולתפוס את מקומה ההיסטורי של תנועת פתח. שתי הישויות הפוליטיות המתחרות שואפות להציג את עצמן כתשתית המדינה הפלסטינית העתידית ובכך מהוות גורם של אי-יציבות במזרח התיכון.

המורכבות של הסוגיה הפלסטינית הפכה לסבוכה יותר בעשור האחרון גם על רקע משבר ארון חריף והיעדרו של משא ומתן בין הנהגת אש"ף לממשלת ישראל, לצד הרצון של תנועת חמאס ברצועת עזה להפוך לשחקנית המשתלבת במערכת הפוליטית האזורית, ועקב חתימת הסכמי אברהם שהבהירה לפלסטינים כי העולם הערבי אינו מוכן עוד לחכות להם בדרכו לנורמליזציה עם ישראל.

למרות הניסיונות של חמאס להציג חזות מעודנת יותר, בעיקר כלפי מצרים והעולם הערבי, חמאס אינה יכולה לסגת מעמדות הבסיס הרדיקליות שלה, הנותנות משנה תוקף לקיומה האידיאולוגי. חידושו של משא ומתן ישראלי-פלסטיני והאפשרות להשגת הישגים מדיניים על ידי הנהגת אש"ף נחשבים על ידי חמאס כאיום על ניסיונותיה להשיג הגמוניה בתוך המערכת הפוליטית הפלסטינית. על מנת להתמודד עם המתח הזה בין מימוש האידיאולוגיה והצורך למשול תוך כדי התגמשות עם תנאי המציאות, חמאס סיגלה לעצמה שימוש באסטרטגיה של דרך האמצע המבוססת על הבנה של מנהיגיה כי עליהם להביא את מרב ההישגים עבור תנועתם מבלי להידרש להכרעה ברורה (משעל וסלע, 2006). התנהלות זו יוצרת לחמאס מרחב של עמימות מכוונת בתהליך קבלת ההחלטות המדיניות והפוליטיות. בעשור האחרון חמאס צברה לא רק ניסיון צבאי אלא גם ניסיון מדיני. נטל ההנהגה וניהול חיי היום-יום ברצועת עזה, הביאו לכך שחמאס נזהרת מאוד לא להיות פס בדעת הקהל הפלסטינית כמי שאחראית לכישלון מאמצי הפיוס, והיא רואה בלגיטימציה הציבורית כלי הכרחי לביצור שלטונה ברצועת עזה. על רקע זה חמאס קיבלה כבר ב-2011 בהסכם קהיר החלטה עקרונית לקבל כנוסחת פשרה את הרעיון של הרכבת ממשלת מומחים

יציבותו על אף השחיקה ההולכת וגוברת בתמיכה בו. לפי סקר דעת קהל מספטמבר 2021, שיעור הנשאלים שרצו לראות את מחמוד עבאס מתפטר עמד על 78 אחוזים, ולא יותר מ-24 אחוזים מהנשאלים הביעו שביעות רצון מתפקודו של נשיא הרשות הפלסטינית (Press Release, 2021). על אף השחיקה בכוחו האלקטורלי של מחמוד עבאס, הוא הצליח לבסס יציבות שלטונית והידק את שלטונו סביב בריתות פוליטיות בתוך הממסד של אש"ף ונאמנותם של כוחות הביטחון הפלסטיניים. נאמנותם של כוחות הביטחון חשובה ביותר, על רק התסיסה הקיימת בפריפריה הצפונית והדרומית של הגדה המערבית, בעלת האופי השבטי חמולתי, אל מול מרכז השלטון ברמאללה.

כל אלה לוו בצוויו חירום נשיאותיים ובשליטה ישירה על ראשי ממשלה ממונים ועל מערכת המשפט, תוך שיתוק מוחלט של המערכת הפרלמנטרית. כך למשל, ב-24 ביוני 2017 חוקקה הרשות הפלסטינית את החוק למניעת פשיעה אלקטרונית. זהו צעד משלים לחוקי הצנזורה הישנים שהגבילו את חופש הפעולה של אמצעי התקשורת המסורתיים, ובהם העיתונות המודפסת והספרות הפוליטית. חוק זה תואם את מאפייני התקופה הנוכחית, שבה דפי המרשתת מחליפים את כיכר העיר ופוסטים ברשתות החברתיות משפיעים לעיתים יותר מכותרות בעיתונות הממסדית. מספר המשתמשים באינטרנט בגדה המערבית ובמזרח ירושלים מוערך במיליון ושבע מאות אלף איש (Chorev, 2019, p. 1287). המצב הנוכחי של הפיצול במערכת הפוליטית הפלסטינית בין פתח וחמאס, הכמיהה לבחירות והרצון של הדור הצעיר הפלסטיני לקחת חלק בעיצוב גורלו דרשו מחמאס לייצר שקט סביב רצועת עזה כחלק מיצירת התנאים התומכים לעריכת הבחירות. דחיית הבחירות באפריל 2021 הביאה לקריסת הדיאלוג הפלסטיני, וירי הרקטות של חמאס לירושלים במאי 2021 נועד להביך את הרשות הפלסטינית ולהציגה כמי שאינה מסוגלת לשמור על האינטרסים הפלסטיניים. זאת ועוד, המהלך נועד ליצור לחמאס תדמית של גוף פוליטי המגן על כבודם של הפלסטינים ועל המקומות הקדושים לאסלאם בירושלים. יתר על כן, חמאס אף פעלה במאי 2021 באמצעות כלי התקשורת העומדים לרשותה כדי לעורר מהומות בתוך מדינת ישראל (חורב, 2022).

חוסר היכולת של שני הצדדים להגיע לפתרון שיביא לסיום הפיצול בין הגדה המערבית ורצועת עזה מעורר כלפי הרשות הפלסטינית והחמאס מידה רבה של ביקורת במרחב הציבורי, אך חמור מכך – הדבר מסכן את היציבות האזורית. זאת משום שחמאס אינה מהססת להפעיל כוח כנגד ישראל בתגובה למהלכים של הרשות

במבט לאחור נראה כי האביב הערבי יצר אקלים של אי־יציבות פוליטית בעולם הערבי. אי־יציבות זו שימשה כלי שרת בידי הנהגות פתח וחמאס, שביקשו לשמר את שלטוןן ולדחות את הקריאות שביקשו את סיום הפיצול הפלסטיני. כדי להסביר את מהלכיהן לדעת הקהל המקומית טענו פתח וחמאס שחוסר הוודאות הפוליטית במרחב המזרח התיכון, לצד המשך המאבק מול ישראל והקיפאון במשא ומתן עימה, אינם מאפשרים ליישר את ההדורים בין שתי התנועות. פתח וחמאס ממשיכות לתחזק את הפיצול ולהצדיקו, בין היתר, בהישענות על איומים מבחוץ. כך גם ההתנגדות הפלסטינית לתוכנית טראמפ, שהוצגה בבית הלבן ב־28 בינואר 2020 והציבה מעל ראשם של הפלסטינים איום בדמות מתן אפשרות של סיפוח חד־צדדי למדינת ישראל בגדה המערבית, לא הצליחה להביא ליצירת חזית אחידה אמיתית בין הניצים. המשך המאבק בין התנועות מביא לכך שרבים מבין הפלסטינים בוחרים כיום לא להזדהות בפומבי עם אחת מהתנועות (חורב, 2022).

חוסר האמון הפוליטי בין פתח וחמאס מתווסף להלך הרוח ההיסטורי והתודעתי של מאבק מתמשך שבו נתונה החברה הפלסטינית מאז 1948 — תחושה המלכדת את הציבור הפלסטיני המפוצל מבחינה פוליטית וגיאוגרפית סביב נרטיב משותף ואתוס של התנגדות, המקשה על ההנהגה הפוליטית לבנות מדינה עצמאית במציאות פוליטית שדורשת ממנה להגיע לפשרה מדינית. היותה של הרשות הפלסטינית ישות מדינתית כושלת מקשה גם הוא על התקדמות בנתיב המדיני, לצד פיוס פנים־פלסטיני. הדבר בולט היטב בגדה המערבית, אשר מערכתה הכלכלית קשורות לאלה שב־ישראל, 140 אלף מתושביה מועסקים בישראל או בהתנחלויות והיא נשענת במידה רבה על סיוע חוץ נדיב כדי לשרוד. הרשות הפלסטינית בהובלת פתח לא השלימה את המעבר מארגון שחרור לאומי מהפכני לתהליך של בניית מדינה, ונכשלה בבניית מערכת פוליטית דמוקרטית שתכיל את כלל הזרמים הפלסטיניים. יתר על כן, הרשות הפלסטינית אף ריכזה את מרב מאמציה בבניית המרכז השלטוני ברמאללה וזנחה את הפריפריה החברתית והגיאוגרפיות של הגדה המערבית. הדבר הביא להעצמתם של גורמי כוח פוליטיים ומסורתיים, שלעיתים פועלים יחד עם הרשות אך גם יודעים לקרוא עליה תיגר (לביא, 2009, עמ' 306-309; מיכאל ומילשטיין, 2021, עמ' 373; Chorev, 2019, pp. 229-233). אל מול חוסר ההחלטיות של הרשות הפלסטינית התפתחה הישות התת־מדינתית של חמאס ברצועת עזה, שניזונה מיכולתה לעורר אי־יציבות אזורית, המזינה בסופו של דבר את רצועת עזה ומזרימה אל הרצועה, ובעקיפין אל

כפתרון זמני, שמטרתו לייצב את המערכת הפוליטית הפלסטינית עד לעריכת בחירות דמוקרטיות כוללות לפרלמנט, למוסדות אש"ף ולמוסד הנשיאות. חוסר היכולת של פתח והפלגים האסלאמיים להגיע לעמק השווה יצר מצב שבו הפלסטינים חיים למעשה מאז יוני 2007 ללא מערכת פרלמנטרית מתפקדת, כאשר שתי ממשלות שונות הניזונות מאידיאולוגיות מתחרות מערערות זו על החוקיות של רעותה. מבחינה היסטורית, הפיצול במערכת הפוליטית הפלסטינית מזכיר את מאבקי הכוח שבהם הייתה נתונה בשנות ה־30 של המאה ה־20, שהובילו למלחמת האזרחים ולנכבה של 1948 (כיאלי, 2021).

המצב הנוכחי שבו מתקיימות שתי מערכות נפרדות גם מקשה על הציבור הפלסטיני ליצור סדר יום לאומי־פוליטי משותף.

הדיאלוג בין התנועות נועד לחפות על חולשותיהן ומסייע להן לשמור על יציבות משטריהן ולהפיס את דעת הקהל הפלסטינית. פתח וחמאס אינן מעוניינות בהעמדת כוחן הפוליטי למבחן התמיכה הציבורית. שתי התנועות מודעות לכך שלא הצליחו לספק את דרישות האחדות של בני עמם, וכן לאחריותן לגודל המשבר שפוקד את המערכת הפוליטית הפלסטינית. העובדה שאין מסורת דמוקרטית ברשות הפלסטינית מחזקת את המשך הפיצול בין פתח וחמאס. שתיהן מודעות לעומק האכזבה מהן במרחב הציבורי ובעיקר בקרב בני הדור הצעיר, ומשתדלות לתעל את הביקורת ממצבה הפנימי של המערכת הפוליטית הפלסטינית כלפי חוץ, תוך הפניית אצבע מאשימה לעבר מדינת ישראל כאחראית לגורלם של הפלסטינים.

המצב הנוכחי שבו מתקיימות שתי מערכות נפרדות גם מקשה על הציבור הפלסטיני ליצור סדר יום לאומי־פוליטי משותף. בנאומו בעצרת הכללית של האומות המאוחדות ב־23 בספטמבר 2011, כאשר העולם הערבי הטלטל בין גלי המהפכות, אמר מחמוד עבאס: "זהו הזמן שההמונים הערבים מחפשים את דרכם לעבר הדמוקרטיה, זה האביב הערבי, זהו גם הזמן לאביב הפלסטיני, הזמן לעצמאות" (Abbas, 2011). באופן פרדוקסלי, בזמן שמחמוד עבאס דיבר על האביב הערבי כעל אירוע היסטורי שאמור לקדם ולהטמיע ערכים דמוקרטיים בחברה הערבית, תחת שלטונו הרשות הפלסטינית נקטה שורת צעדים שחיזקה את אופיו הריכוזי של המשטר והעצימה את סמכויותיהם של מגננוני הביטחון שלה (Leech, 2015, p. 1020).

זלקוביץ, ע' (2012). **תנועת הפת"ח: אסלאם, לאומיות ופוליטיקה של מאבק מזוין**. רסלינג.

חורב, ה' (2022). **המשבר במערכת הפלסטינית – בין תעמולה למציאות**. צומת המזרח התיכון 12(1).

<https://dayan.org/he/content/5874>

חורי, ג' (2022, 26 במאי). עבאס מינה את מקורבו חוסיין א-שייח למזכ"ל הוועד הפועל של אש"ף. **הארץ**. <https://bit.ly/3NERIda>.

ליבא, א' (2009). **הפלסטינים בגדה המערבית: דפוסי התארגנות פוליטית תחת כיבוש ובשלטון עצמי** [חיבור לשם קבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה", אוניברסיטת תל אביב].

<https://primage.tau.ac.il/libraries/theses/humart/free/002187495.pdf>

מיכאל, ק' וגו'נסקי, י' (2016). הרשות הפלסטינית: האם היא כישלון מדינתי? **עדכן אסטרטגי** 19(1), 88-73. <https://bit.ly/3tfTqKr>.

מיכאל, ק', ודוסטרי, ע' (2018). תהליך ההתמסדות הפוליטית של שחקנים תת-מדינתיים: התנהלות חמאס בין ריבונות להמשך האלימות. **כתב העת הבינתחומי ללימודי המזרח התיכון**, 3, 90-57. <https://bit.ly/38UTyYw>.

מיכאל, ק' ומילשטיין, מ' (2021). החלום ושברו והמדינה שאיננה: הכישלון הפלסטיני במימוש יעד הריבונות והעצמאות. בתוך א' פודה וא' יונקלר (עורכים), **בין יציבות למהפכה: עשור לאביב הערבי** (עמ' 362-386). כרמל.

מילשטיין, מ' (2004). **בין מהפכה ומדינה – הפתח והרשות הפלסטינית**. מרכז משה דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה, אוניברסיטת תל אביב.

מרזן, ר' (2016). **יאסר ערפאת – רטוריקה של מנהיג בודד**. רסלינג. משעל, ש' וסלע, א' (2006). **זמן חמאס: אלימות ופשרה**. משכל.

פישמן, א' (2015, 12 בדצמבר). דאעש במימון חמאס. **ידיעות אחרונות**.

שטיינברג, מ' (2008). **עומדים לגורלם – התודעה הלאומית הפלסטינית 1967-2007**. משכל.

★

אבו זיאד, ז' (2019, 27 באוקטובר). **زيد أبو زيد يكتب - فشلنا في بناء الدولة من أعلى إلى أسفل ولقد أن الأوان لإعادة البناء من أسفل إلى أعلى** [זיאד אבו זיאד כותב – נכשלנו בבניית המדינה מלמעלה למטה ולכן עלינו לשוב ולבנותה מלמטה למעלה]. מרכז נאטור

ללדראסאט. <https://bit.ly/3z6Yi8f>

אל מרכז אל-פלסטיני ללאעלאם (2009, 17 באוגוסט). **مشعل: "حماس" لا تسعى إلى "أسلمة" غزة ومستعدون لاستئناف جلسات الحوار الوطني** [משעל: חמאס אינה שואפת "לאסלם" את עזה ומוכנה לחדש את מפגשי הדיאלוג הלאומי]. <https://bit.ly/3t5kja4>

חמאס (1988). **أمنة تנוعة ההתנגדות האסלאמית**. חמאס (2007). **الكتاب الأبيض: عملية الحسم في قطاع غزة اضطرار لا اختيار** [הספר הלבן: פעולת החסם ברצועת עזה – כורח המציאות ולא בחירה]. אל-מכתאב אל-אעלאמי.

חמאס (2017, 1 במאי). מסמך העקרונות וקווי המדיניות הכלליים. כיאלי, מ' (2021, 4 בדצמבר). **ماجد كيالي يكتب: من التنافس بين الحسينية والنشائية إلى التنافس بين فتح وحماس** [מהמחלוקת בין החוסיינים והנשאשיבים למחלוקת בין פתח וחמאס]. אל-ר'ד. <https://bit.ly/3GzHJn1>

צאלח, א' (2022, 22 בפברואר). **التسويق بين حماس وإسرائيل على أفضل ما يكون** [התיאום בין חמאס לישראל במיטבו]. אמד. <https://bit.ly/3LZ4mCs>

Abbas, M. (2011, September 23). Palestinian President Mahmoud Abbas addresses UN General Assembly, Haaretz. <https://bit.ly/3zc964Z>

מוסדות התנועה ולרווחת אנשיה, כספי סיוע זר. תנועת חמאס, שמאגרת את שלטון פתח ושואפת להחליפו, נהנית גם מהעובדה שישראל בוחרת לא לשלם את המחיר הצבאי והמדיני הכרוך במיטוט שלטון הטרור שחמאס בנתה ברצועת עזה.

מאז שהנהגת חמאס נכנסה למערכת הפוליטית הפלסטינית ב-2006 היא קראה תיגר על הלגיטימציה של הרשות הפלסטינית. אפשר לראות שינוי בדפוס ההתנהלות של חמאס אל מול הרשות הפלסטינית מאז מבצע שומר החומות במאי 2021, שבו יזמה חמאס אירועים אלימים כלפי מדינת ישראל – לא רק כתגובה למדיניות הישראלית אלא גם כתגובה לביטול הבחירות שתוכננו באפריל 2021. חמאס בחרה להציב את עצמה כחלופה פוליטית ופעלה למיצוב תדמיתה כמגינת ירושלים והמקומות הקדושים לאסלאם. זאת ועוד, לראשונה בזמן מבצע זה, שכונה על ידי התנועה "מלחמת חרב ירושלים", עודדה חמאס אלימות בקרב ערביי ישראל, מתוך תקווה שאלה לא רק יפגעו בניוד הכוחות הישראליים אלא אף יובילו מרי אזרחי. בכך מתחדדת התובנה שהמתח בין פתח וחמאס אינו משפיע רק על המערכת הפלסטינית אלא מהווה גם גורם המערער את יציבות הסדר האזורי בין ישראל ושכנותיה.

ד"ר עידו זלקוביץ' הוא מרצה בכיר וראש התוכנית ללימודי המזרח התיכון במכללה האקדמית עמק יזרעאל, עמית מחקר בקתדרת חייקין לגאואסטרטגיה באוניברסיטת חיפה, עמית מדיניות במכון מיתווים ומלמד גם באוניברסיטת רייכמן. ד"ר זלקוביץ' שימש עמית מחקר ארסמוס מונדוס במכון לסוציולוגיה ובמרכז ללימודי מתודה במדעי החברה באוניברסיטת גוטינגן, גרמניה, וכן עמית קרן שוסטרמן במחלקה למדעי המדינה באוניברסיטת מינסוטה, ארה"ב. הוא כתב מאמרים אקדמיים רבים בכתבי עת שפטים ופרסם שני ספרים: *Students and Resistance in Palestine – Books, guns and politics* (Routledge, 2015); תנועת הפת"ח: אסלאם, לאומיות ופוליטיקה של מאבק מזוין (רסלינג, 2012). zelko@netvision.net.il

מקורות

אבו איאד, א' (1979). **ללא מולדת – שיחות עם אריק רולן** [נ' פלד, מתרגמת]. מפרש.

אלדר, ש' (2012). **להכיר את חמאס**. כתר. גו'נסקי, י' ומיכאל, ק' (2018, 14 במארס). **הדילמה הקטרית של ישראל**. מבט על, גיליון 1034. המכון למחקרי ביטחון לאומי. <https://www.inss.org.il/he/publication/israels-qatari-dilemma/>

ולנס, כ' (2015). שחקנים לא מדינתיים: מוגבלות תיאורית נוכח המציאות המשתנה במזרח התיכון. **צבא ואסטרטגיה**, 7(1), 72-55. <https://bit.ly/3wH7ZJ4>

- Abuheweila, I., & Kershner, E. (2019, March, 24). Hamas crackdown on Gaza protests instills fear. *New York Times*. <https://nyti.ms/3ajPMZg>
- Al-Ghoul, A. (2013, January 18). *Palestinian activists bemoan their lost Arab Spring*. Al-Monitor. <https://bit.ly/3MG2Ki8>
- Al-Jazeera (2012, October 23). *Qatari emir in historic Gaza visit*. <https://bit.ly/3wYp8wt>
- Al-Jazeera Staff (2022, April 26). *Egypt's role in Gaza: More than a mediator*. Al-Jazeera. <https://bit.ly/3yWz24u>
- Ayyoub, A. (2013, February 4). *Hamas pushes Islamization of Gaza*. Al-Monitor. <https://bit.ly/3wGcByZ>
- Brenner, B. (2017). *Gaza under Hamas: From Islamic democracy to Islamist governance*. IB Tauris.
- Chorev, H. (2019). Palestinian social media and lone-wolf attacks: Subculture, legitimization, and epidemic. *Terrorism and Political Violence*, 31(6), 1284-1306. <https://doi.org/10.1080/09546553.2017.1341878>
- Frisch, H. (1998). *Countdown to statehood — Palestinian State formation in the West Bank and Gaza*. State University of New York Press.
- Hatina, M. (1999). Hamas and the Oslo accords: Religious dogma in a changing political reality. *Mediterranean Politics*, 4(3), 37-55. <https://doi.org/10.1080/13629399908414698>
- Høigilt, J. (2013). The Palestinian Spring that was not: The youth and political activism in the occupied Palestinian Territories. *Arab Studies Quarterly*, 35(4), 343-359. DOI:10.13169/arabstudquar.35.4.0343
- Increase in Gaza's unemployment rate in 2019* (2020, March 5). Gisha. <https://bit.ly/38ykc9E>
- Josselin, D. (2011). Non-state actors in world politics: A framework. In D. Josselin & W. Wallace (Eds.), *Non-State actors in world politics* (pp. 1-20). Palgrave.
- Khalidi, R. (2019). The transformation of the Palestinian economy after Oslo. In M. Turner (Ed.), *From the river to the sea: Palestine and Israel in the shadow of "peace"* (pp. 95-125). Lexington Books.
- Leech, P. (2015). Who owns "the spring" in Palestine? Rethinking popular consent and resistance in the context of the "Palestinian State" and the "Arab Spring". *Democratization*, 22(6), 1011-1029. <https://doi.org/10.1080/13510347.2014.899584>
- Litvak, M. (1998). The Islamization of the Palestinian-Israeli Conflict: The Case of Hamas. *Middle Eastern Studies*, 34(1), 148-163. <https://www.jstor.org/stable/4283922>
- Lyberger, L. (2012). *Identity and religion in Palestine: The Struggle between Islamism and secularism in the Occupied Territories*. Princeton University Press.
- Mishal, S. (2003). The pragmatic dimension of the Palestinian Hamas: A network perspective *Armed Forces & Society*, 29(4), 569-589. <https://www.jstor.org/stable/45347199>
- Press Release: *Public Opinion Poll No (79)* (2021, March 23). Palestinian Center for Policy and Survey Research. <https://www.pcpsr.org/en/node/837>
- Polka, S. (2017). Hamas as a Wasati (literally: centrist) movement: Pragmatism within the boundaries of the Sharia. *Studies in Conflict & Terrorism*, 42(7), 683-713. <https://doi.org/10.1080/1057610X.2017.1402432>
- Rabbani, M. (2008). Khalid Mishal: The making of a Palestinian Islamic leader. *Journal of Palestine Studies*, 37(3), 59-73. <https://www.palestine-studies.org/en/node/42013>
- Rumley, G. (2015). *The race to replace Mahmoud Abbas – Understanding and shaping Palestinian succession*. FDD Press. https://s3.us-east-2.amazonaws.com/defenddemocracy/uploads/publications/Rumley_Understanding_Palestinian_Succession.pdf
- Salah, Y. (2011, May 8). *Hamas's Meshaal urges West to back Palestinian deal*. Reuters. <https://reut.rs/3wWwguy>
- Sayigh, Y. (1997). *Armed struggle and the search for state: The Palestinian national movement, 1949-1993*. Oxford University Press.
- Sharabi, H. (1988). *Neopatriarchy: A theory of distorted change in Arab society*. Oxford University Press.
- Zelkovitz, I. (2008) Fatah's embrace of Islamism. *Middle East Quarterly*, 15(2), 19-26.
- Zelkovitz, I. (2015). *Students and resistance in Palestine: Books, guns and politics*. Routledge.

הערות

- 1 מצע הרשימה https://oldwebsite.palestine-studies.org/sites/default/files/mdf-articles/6863_0.pdf